

Alternatyvi modernybë? Marksizmas, modernioji ideokratija ir sekuliarinë bapnyëia

Leonidas Donskis

*Vytauto Didþiojo universiteto
Humanitariniø mokslø fakultetas,
Filosofijos katedra,
K. Donelaiëio g. 52,
LT-44261 Kaunas,
el. p. donskis@yahoo.com*

Marksizmo ðaknys slypi religijoje. Atsiradæs kaip modernybës „teisingumo ir lygybës visiems“ siekio kulminacija, jis meistriðkai prisitaikë prie proto ribø bei kintanëio pasaulio pagrindiniø poreikiø. Ið tiesø, marksizmo iðtakos glûdi Apðvietos epochos idëjoje, jog ideologija, kaip mokslas apie idëjas, uþuot paprasëiausiai pateikusi dar vienà mus supanëio pasaulio interpretacijà, yra pajëgi jà keisti. Marksizme uþkoduotas prometëjizmas ir tikëjimas paþanga daro ðià doktrinà teisëta tiek Renesanso, tiek Apðvietos epochos apëdine. Modernieji politiniai bei moraliniai jausmai, á kuriuos marksizmas apeliuoja, sugestijuoja, jog klasikinis liberalizmas ir marksizmas turëjo bûti draugais, jei ne dar daugiau – tikrais broliais. Marksizmo bëda tai, kad jis pritaikomas daugybei interpretacijø, o kiekviena jø tvirtina turinti teisæ pretenduoti á galutinæ tiesà. Bûtent dël integralaus reliatyvizmo – bruoþo, kuris yra esmiðkai bûdingas ðiai doktrinai ir kuris visiðkai logiðkai linksta á dogmatizmà, – marksizmo simbolinë organizacija neturi vertybiø ir idëjø branduolio. Tai, kà þmonës, nieko bendra neturëjæ su marksizmo teorija ir praktika, apibûdina kaip solidþià, gerai pagrãstà bei nuoseklià teorijà, ið tiesø yra prisitakanti ir priedaranga doktrina. Kilæs ið Vakarø didþiøjø ekonominiø ir politiniø diskusijø, paveiktas iðkiliø aðtuonioliktojo bei devynioliktojo amþiaus ekonomistø ir politinës filosofijos atstovø, marksizmas visuomet orientavosi á Vakarø pasaulá jo ekonominá, politiná ir intelektualiná vystymàsi. Todël tikrai stebina faktas, jog ði atvirai provakarietiðkai bei europocentriðkai orientuota doktrina, stiprinta devynioliktojo amþiaus teoriniø darbø ir socialiniø pokyëiø, buvo taip vëlai institucionalizuota, o kad tai ávyko nevakarietiðkose ðalyse, gali bûti paaiðkinta tik iðskirtinio bei reliatyvistinio marksizmo pobûdþio. Amorfiðkas ir nenuoseklus marksizmo idëjinis korpusas – dauguma idëjø, iðskirtos bei patalpintos á tinkamà, t. y. devynioliktojo amþiaus, kuriam jos ið tikrøjø ir priklauso, kontekstà, tampa vertingos – nuoseklumo bei tikëtinumo ágauna tik tapdamas ideologija, arba minties ir veiksmo sistema. Taip atsitinka tik promarksistiðkai orientuotose ðalyse, nes Vakaruose marksizmas funkcionuoja veikiau kaip nepritarianëioji jëga, kaip tikrovës neigimo forma, o ne kaip monistinë ir viskà apimanti ideologija.

Raktaþodþiai: ideokratija, dogmatizmas, reliatyvizmas, socialinë kritika, ideologija, utopija, moralinë vaizduotë

Marksizmo ðaknys slypi religijoje. Atsiradæs kaip modernybës „teisingumo ir lygybës visiems“ siekio kulminacija, jis meistriðkai prisitaikë prie proto ribø bei kintanëio pasaulio pagrindiniø poreikiø. Ið tiesø, marksizmo iðtakos glûdi Apðvietos epochos idëjoje, jog ideologija, kaip mokslas apie idëjas, uþuot paprasëiausiai pateikusi dar vienà mus supanëio pasaulio interpretacijà, yra pajëgi jà keisti. Marksizme uþkoduotas prometëjizmas ir tikëjimas paþanga daro ðià doktrinà teisëta tiek Renesanso, tiek Apðvietos epochos apëdine. Modernieji politiniai bei moraliniai jausmai, á kuriuos marksizmas apeliuoja, sugestijuoja, jog klasikinis liberalizmas ir marksizmas turëjo bûti draugais, jei ne dar daugiau – tikrais

broliais. Vis dëlto, kaip matysime, toks tvirtinimas labai klaidintø.

Ðtai kaip religines marksizmo iðtakas apibûdina Raymondas Aronas:

„Marksizmas yra krikðëioniðka erezija. Tai moderni milenarizmo forma: Dievo Karalystë ákurama ðioje þemëje, nes apokaliptinë revoliucija sunaikino senàsias sistemas. Vidiniai kapitalistinės visuomenës priedaravimai neiðvengiamai iðprovokuos ðià latentinæ katastrofà, kuriai ávykus ðiandienos kankiniai taps nugalëtojai. Proletariatas, þmoniø nehumaniðkumo vienas kito atþvilgiu liudininkas, iðsigelbës. Tuomet gamybos priemoniø vystymosi sàlygotas proletariatas,

pasitelkæs karo vadø dràsà, sukurs universalià klasæ ir ims vadovauti þmogaus likimui“ [1: 116].

Tai teigdamas Aronas pripaþàsta, jog ðitaip traktuojama ideologija atrodo esanti veikiau visuotinai paplitæs tikëjimas nei filosofinë doktrina. Nepaisant to, marksizmas, duodamas bendro, kolektyvinio iðganyimo paþadà, árodë galæs sujungti filosofijà ir visuotinai paplitusius tikëjimus. Marksizmui pats mesianistinis visuotinio iðganyimo paþadas, ko gero, nuo pat pradþiø reiðkë siekà perþengti filosofijos ribas. 11-oji Marxo tezë Liudvikui Feuerbachui, apibrëþianti filosofijos vaidmenà ir vietà pasaulyje – „iki ðiol filosofai tik ávairiais bûdais aiðkino pasaulà; taëiau tikslas yra jà pakeisti“ [7: 146]¹ – iðduoda Marxà buvus vëlyvu ir keistu Apðvietos pasikartojimu. Apðvietos epochos *philosophes* buvo upvaldæs siekis kurti idëjø bei vieðøjø reikalø pasaulà. Jie troðko veikiau pakeisti juos supantà pasaulà, nei jà paaiðkinti. Marxas ðia kryptimi paþengë kur kas toliau: jis sukûrë teorijà, tapusià sekuliariàja industrinio pasaulio kontr-religija.

IDEOKRATIJA AR ALTERNATYVI MODERNYBË?

Marksizmas yra ideokratija. Visada buvo. Marksizmo simbolinë organizacija aiðkiai parodo, kad ji buvo sukurta kaip iðskirtinë, kitapasaulinë ir viskà apimanti teorija, besididþiavusi savo virðenybe ir nesuderinamumu su kitomis teorijomis, taigi atsakiusi uþimti vietà referentyvaus þinojimo ir þmogiðkojo intersubjektyvumo kontekste.

Mokslininkai ilgà laikà diskutavo, ar pats Marxas yra atsakingas uþ tuos jo teorijos iðkraipymus bei politinius pareiðkimus, kurie ideologiðkai motyvavo totalitariniø reþimø institucionalizacijà ir kuriø teorinà pagrindà sudarë marksizmas. Në nereikia sakyti, jog marksizmas buvo radikaliam perinterpretuotas bei, ið esmës, beveik neatpaþastamai transformuotas keleto Vakarø pasaulio marksistø. Net galëtume sakyti, jog jis buvo paverstas taikingesniu, humaniðkesniu bei buvo priderintas prie moderniø liberaliø-demokratinio jausmø. Tuo pat metu sovietinëje versijoje marksizmas buvo redukuotas á apgailëtinà parodijà – marksizmà-leninizmà. Taëiau faktas lieka faktu, originali marksizmo versija yra atvira kaltinimui suteikus prieglobstà gausybei simboliniø modernaus pasaulio neapykantos projektø, kuriø þinomiausias ir plaëiausiai paplitæs buvo komunizmas.

Marksizmas buvo ideokratija beveik nuo pat jo sukûrimo. Jis buvo sukurta kaip viskà apimanti teorija, dëjusi pastangas paaiðkinti visus galimus þmogiðkojo pasaulio aspektus. Në vienas tikrovës aspektas neliko nepastebëtas. Marksizmas tvirtino atradæs istorijos ir socialinio vystymosi dësnius. Apibûdinamas mokslà bei technologijà kaip galingà bûdà iðsamiui atskleisti kûrybinà þmogaus, kaip rûðinës bûtybės, potencialà, o tuo paëiu ir kaip bûdà pasiekti visuotinà laimæ ir gerovæ, marksizmas priskyrë sau mokslinio ir industrinio tikëjimo niekad nesibaigsiandæia paþanga vaidmenà. Inicijuodamas naujas vertybes ir idëjas, jis apsiskelbë esæs neþemiðka, pranaðiðka teorija, tuo paneigdamas bet kokios sàsajos su kitomis mæstyimo sistemomis galimybæ. Ieðkodamas persilauþimo momento modernaus mæstyimo istorijoje, o kartu ir stengdamasis kvestionuoti moderniàjà filosofijà, kuriant tai, kà bûtø galima pavadinti nesistemiðkos filosofinës sistemos kûrimu, marksizmas pasiûlë beveik visas sudedamàsias dalis, būtinas tokiam viskà apimanëiam projektui.

Ið esmës marksizmà, kaip negrieþtasis ryðiais sujungtà sistemà, sudaro dialektinë logika, dialektinis materializmas (áskaitant marksistinæ epistemologijà ir ontologijà), istorinis materializmas (reprezentuojamas marksistinės istorijos filosofijos, savo ruoþtu sujungianëios marksistinæ socialinæ, politinæ ir moralës filosofijas) bei keliolika Marxo estetikos ir literatûros kritikos esë. Kaip ekonominë istorijos interpretacija, marksizmas, galima sakyti, iðplëtojo istorijos filosofijà, glaudþiai susijusià su ekonomikos teorija bei sociologija. Ir ið tiesø, suformuluotas kaip trinitaristinë filosofijos istorija, marksizmas pasinaudojo viena þinomiausiø Vakarø istorijos filosofijos teoriniø idiomø. Pakankamai ádomu yra tai, jog ði trinitaristinë istorijos filosofija marksizmui atrodo atsiradusi kaip klasikinës krikðæioniðkosios istorijos filosofijos temos variacija. Pasak Ernesto Gellnerio, „Trinitaristinës þmogaus istorijos teorijos nėra neáprastas reiðkinys. Kai kurios jø kelia didþiulà susidomëjimà ir yra nusipelnusios platesnio aptarimo. Jø pradininku gali bûti vadinamas viduramþiø mæstytojas Joachimas Fiorietis, skelbæs Dievo Tëvo, Sûnaus ir Ðventosios Dvasios amþius. Hegelis manë, jog Ðventosios Trejybės doktrina buvo tikrai iðkilus krikðæionybës nuopelnas, parûpinæs raktà þmogaus lemties supratimui. Auguste’as Comte’as iðskyrë religinæ, metafizinæ ir pozityviàjà þmogaus dvasios bei þmoniø visuomenës stadijas. Seras Jamesas Frazeris, Comte’o tipo intelektualistas (bent jau sprendþiant ið oficialiai pateikiamos teorijos), iðskyrë magijos, religijos ir, galiausiai, mokslo amþiø, nors tuo paëiu akcentavo, jog kiekvienas minëtø amþiø buvo apibrëþtas ne pagal iðskirtinius bruoþus, o veikiau tiesiog pagal tris atitinkamai kiekvieniame amþiuje

¹ Marxo „Tezës Feuerbachui“ buvo paraðytos 1845 metais, taëiau paskelbtos tik po jo mirties, kaip priedas prie Friedricho Engelso knygos *Ludwigas Feuerbachas ir klasikinës vokieëiø filosofijos pabaiga* [1886].

vyračius mąstymo stiliaus elementus. Marksizmas operuoja daugiau nei trimis stadijomis, tačiau galėtų būti atkinamai perinterpretuotas kaip naudojant tris pagrindines epochas: pirmoje epochoje þmogus nepaþino nei pertekliaus, nei iþnaudojimo; antrai būdingas tiek pertekliaus, tiek ir iþnaudojimo egzistavimas; trečioje perteklius iþlieka, o iþnaudojimas pradingsta... Karlas Polanyi, kaip ir Marxas, gamyboje, o ne mąstymo stiliuje ieþkodamas pagrindiniø apibrėþiamøjø sąvokø, savo ieþkojimus grindė trijų pakopø – abipusiøkumo, perskirstymo ir rinkos – koncepcija“ [3: 19].

Marksizmo apþavai galėtų būti atskleisti ne tik analizuojant socialinà vizijà, kuria ši teorija meistriškai manipuluoja, bet ir kreipiant dėmesà á marksizmo sureikðmintà krikðeioniðkàjà temà. Iþnaudojamiesiems duotas paþadas atkerðyti ir visuotinai iþgelbėti skamba nepaprastai krikðeioniðkai. Dar daugiau, eschatologinè vizijà bei apokaliptinè istorijos filosofijà marksizmui pavyko pritaikyti realioms XIX a. moderniosios industrinès visuomenès problemoms spræsti.

Vis dėlto krikðeioniðkoji tema dar neiðsemia viso marksizmo pranaðstès potencialo. Jame telpa ir prometėjiðkumo tema, kurios esmè sudaro tvirtas marksizmo pasekėjø tikėjimas, jog þmogus uþvaldys gamtos jėgø pasaulà. Ðioje temoje þemiðkasis rojus ásvaizduojamas kaip pasiekiamas, ir net santykinai netolimas tikslas. Milþiniðkas kuriamàsias galias uþvaldþiusi þmonija galiausiai áveiks pirmapradà gamtos chaosà. Mokslas ir technologija nustumtø protėviø skurdà giliai uþmarðtin, o tuomet „būtø sunaikinta industrinè skaiskykla, padarydama nelygybà beprasmiðka, o priespaudà skandalingà“. Tai skatintø dramatiðkà þmogiðkosios laimès augimà, o tuo paèiu ir priespaudos, iþnaudojimo bei kanėiø baigtà

Be to, yra daugybė prieþasėiø manyti, jog marksizmas atsirado kaip technologinio determinizmo forma. Marxo piktinimasis moderniu darbo pasidalijimo principu, kaip esmine þmogaus asmenybès skilimo prieþastimi, o tuo paèiu ir susvetimėjimo su paèiø þmoniø sukurtais kùriniais ir produktais pasekme, aiðkia nuðvieèia marksizmà ir kaip negrabià antimodernistinè reakcijà, prisidengusià alternatyvios modernizacijos (arba modernizacijos su þmogiðku veidu) reikalavimu. Pasak Marxo, mokslo ir technologijos suþmoginimas gali ávykti tik sukùrus komunizmà kaip naujà socioekonominè farmacijà, sutampanèià su prieðistorès pabaiga bei tikrosios istorijos pradþia.

Todėl komunizmas suvienys modernaus darbo pasidalijimo ir kapitalizmo iðskaidytà asmenà. Tai bus padaryta visiðkai iðlaisvinus kùrybinà þmonijos potencialà, kurà iki tol slopino gamybos būdas, pagræstas darbo pasidalijimu ir nepaprastai iðaugusia specializacija. Mes galèsime dirbti ir mėgautis fiziniu

darbu, nes ðitaip puoselèsime savo protà, sielà bei visus kitus mūsø kùrybingumo ir vaizduotès gebėjimus. Mes demonstruosime savo didingus sugebėjimus, savo paèiø noru ar kieno kito pageidavimu tapdami darbininkais, mokslininkais ar aktoriais.

Tad tai yra akivaizdþiai utopinis marksizmo momentas, nepaisant jo pasisakymø prieð ankstesnes utopijas bei prancùzø utopinà socializmà. Komunizmo sukùrimas þymi prieðistorès pabaigà ir, tik po to, tiksliai nurodo istorijos pradþià, kadangi istorija iðskleidþia civilizacijà, kuri iki ðiol buvo iðkreipta kapitalizmui būdingo barbariðkumo. Barbariðkumo elementai kapitalizme yra neteisybė, klasinis pasidalijimas, priespauda ir iþnaudojimas.

Utopiniame marksizmo momente taip pat pasigirsta ir Apðvietos epochos balsas: civilizavimo misija priskiriama mokslui, technologijai bei racionaliam planavimui, kurie atstovauja protui ir paþangai, tuo tarpu þmogiðkasis spontaniðkumas bei nenuspėjamos yra ne kas kita kaip neatsiejama iracionalios ir barbariðkos prieðistorès dalis.

Verta dėmesio Marxo brėþiama grieþta skiriamoji linija tarp civilizacijos ir barbarybès – dar vienas Apðvietos epochos diskurso bei jos universalistinio projekto skiriamasis bruoþas. Prisiþjungdamas prie kitø industrinio ir mokslinio utopizmo versijø, tokiø kaip Saint-Simone'o pasekėjø politiniø sektø bei utopiniø bendruomeniø, furjeristø bei ovenistø, marksizmas tampa autentiðkesnès bei humaniðkesnès modernybès versijos reikalavimu, tuo pademonstruodamas neáprastà antimodernistinè, jei tik ne archaiðkø, impulsø ir modernistinès programos derinà

Marksizme galiausiai aptinkame ir racionalumo temà, kuri neabejotinai priskirtina istorinio determinizmo kategorijai. Marxo adaptuota deterministinè laisvès koncepcija – kaip galima teigti, kilusi iš Spinozø filosofijoje aptinkamos *liber necessitas* (laisvai pasirenkamos būtinybès) sąvokos bei pilnai iðplėtota Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio – istoriniam determinizmui pateikia puikiai pritaikytà aiðkinamàjà konstrukcijà. Spontaniðkai besivystanti visuomenė, nuolat kovojanti su gamta bei kitomis visuomenėmis, yra ið principo sutrikusi ir iracionali. Tik þinantys istorijos dėsnius gali numatyti savosios visuomenès ateità

Todėl laisvė, kaip ásisàmoninta būtinybė, sutampa su þmogaus egzistencijos – socialinio vystymosi ir istorijos – dėsniø supratimu. Be to, deterministinè laisvès koncepcija, kurià marksizmas paveldėjo iš Spinozø ir kurià Hegelis perkėlė á racionalaus istorinio vyksmo kontekstà (ðà Hegelio veiksma Marxas, nors ir perinterpretavæs, patvirtina), logiðkai ir neiðvengiamai vedė á *imantiskumo* sakralizavimà. Tuo paèiu metu vyko ir formalus *transcendentalumo* eliminavimas iš religijos. Sakralumas, kaip ir religinis jausmas, buvo perkeltas iš dangaus á þemè ir patal-

pinti á ðio pasaulio aplinkà, o individualumas iðtirpdytas „socialinëse jëgose“, t. y. sàmoninguose kolektyviniuose istorijos veikëjuose.

Ðis milþiniðkas perkëlimas á modernøjà sàmoningumą bei jo trajektorijas buvo dalis fundamentalaus europietiškojo mąstymo pakeitimo, kurá Luis Dumont'as apibūdino kaip transcendentalaus, ar kitapasaulinio, individualumo transformavimą á imanentiná t. y. ðiapasauliná individualumą. Pakaks priminti 7-ąjà Marxo tezà apie Feuerbachà – pasak Marxo, Feuerbachui nepavyko suvokti, jog religinis jausmas pats yra socialinis produktas, tad tai, kas Feuerbachui yra abstrakčiai individualu, priklauso konkrečiai visuomenės formai.

Deterministinė laisvės koncepcija individualià laisvę, sąpinà bei moralinà pasirinkimą pavertė istoriniam vyksmui nereikalingais fenomenais. Kartu marksizmui tai leido ášvirtinti kaip monistinei doktrinai, kurios aðimi tapo tai, kà Gellneris pavadino latentiniu marksizmo panteizmu, paveldėtu iš intelektualinio protėviø, pradedant Spinoza ir baigiant Hegeliu. Marksizmas sukūrė pasaulá kuriame viskas gali būti ðventa, taèiau kai kurie dalykai yra ðventesni uþ kitus¹. (Gellneris tai iðdėstė darydamas sàmojingà analogijà su Orwello *Gyvuliø ūkiu*, kuriame visi gyvūnai iðkilmingai paskelbiami esantys lygūs, taèiau tikrovėje kai kurie jø yra lygesni uþ kitus.)

Sakralizuodamas þmogaus egzistencijos socioekonominė dimensijà, marksizmas veikiau paliko pasaulá be profaniðkumo dimensijos, nei já iš tiesø sakralizavo. Jei Maxas Weberis manė eksperimentinà mokslà bei referentyvias þinias esant atsakingas uþ tai, kà jis apibūdina pasaulio atkerėjimo sąvoka, tai marksizmas apie tà patá kalba kaip apie galingiausias pasaulio uþkerėjimo jëgas (nors didysis Marxo siekis buvo kardinaliai priešingas). Visuotinai manoma, kad visuomenė negali veikti be sakralumo; taèiau lygiai tiek pat teisinga tai, jog profaniðkumo jai reikia nė kiek ne mažiau. Gellneris atkreipia dėmesá, kad

„Sakralizuodamas visus socialinio gyvenimo aspektus, o ypatingai darbà ir ekonominė sferà, marksizmas atėmė iš þmogaus kasdienybės sferà, á kurià þmogus pasinerdavo dvasinio vangumo laikotarpiams ar sumapėjus religiniam ákarðeiui. Tokie laikotarpiai yra neiðvengiami, nes egzistuoja daugybė individualybiø ir veikiausiai jokio kolektyviðkumo, kuris galėtø neribotam laikui likti visiðkos egzaltacijos būsenoje. Iðblėsus entuziazmui, gera pasitraukti á neutralias sferas, kurios bent jau nekonfliktuoja su tikėjimo reikalavimais. Ásitraukimas á kasdienius reikalus yra didelė palaima tikėjimui: be laikino ásitraukimo á kasdienybę

þmogus neiðvertø nuolatinės átampos ir daug pastangø reikalaujanèio, iðganymà neðanèio tikëjimo. Davidas Hume'as tame pasitraukime matė ánimimą mąslės, kodėl iki pat pabaigos sklidini religinio ákarðeio protestantai, priešingai logikai, buvo laisvės ðalininkai, o ne priešininkai: dvasininkijos universalizavimas galėjo juos paversti nuopniais religinio ákarðeio dienomis, taèiau, pakylëtumui nuslopus, būtent religijos specialistø nebuvimas leido jiems imtis pasaulietiniø reikalø. Paþvelkime á islamo mokymà: tikintysis neapleidþia tikëjimo reikalø ir ásitraukia á ekonominė veiklã tiek, kiek tai leidþia tikëjimo taisyklės ir pareiga jø laikytis. Bet sykiu suvokiama, jog pati ekonominė veikla yra neutrali ir jos sėkmės, nesėkmės bei pobūdis neterðia tikëjimo. Taèiau marksizme yra kitaip. Ekonominė veikla buvo sakralizuota, ji buvo kartu ir sakramentai, ir tikëjimo iðbandymo pagrindas“ [3: 40–41].

Nepaisant ambicijø tapti tikrai moksline, racionalia bei visuotinai galiojanèia metodologija, marksizmas iš tikrøjø yra pseudoracionalistinė istorijos interpretacija. Jo racionalizmas paremtas iracionaliu tikėjimu amþiniais istorijos dėsniais ir gali veikiau ábiebti tikėjimą, nei pradėti teorinà tyrimà. Jis skatina personifikuoti istorijà bei jos anonimines, aklas ir kurėias jëgas, kurias apibūdina kaip sàmoningus kolektyvinius istorijos veikėjus. Dar svarbiau yra tai, kad maiðtas prieš nelygybę ir neteisybę, kurá marksistai tvirtina esant jø paðaukimu, vargu ar gali būti priskirtas marksizmui kaip novatoriðkas bruoþas.

Marksizmas iðkėlė idėjà, jog mokslinë metodologija yra pajėgi iðspræsti skaudþiausias socialines ir politines problemas. Proletariatui nugalėjus, ðis mokslinis þmogaus egzistencijos ir visuomenės supratimas pagaliau triumfuos. Todėl alternatyvus/utopinis kelias á modernybę, stengiantis panaikinti iðnaudojimą, neteisybę bei susvetimėjimą, susivienijæs su nesiliaujanèio socialinio konflikto/klasiø kovos, paþangos bei moksliai pagrãsto visuomenės tobulinimo idėjomis, apsiskelbė esàs istorijoje analogø neturintis bei unikalus būdas sukurti naujà pasaulá ir naujà þmogaus egzistencijà. Mokslinis ir industrinis tikëjimas revoliucingu religinës ir technologinës pasaulio racionalizacijos proceso lūþiu leidþia teigti marksizmà buvus ambicingiausiu ir rytingiausiu bandymu sukurti alternatyvià civilizacijà, pagrãstà racionaliu planavimu, visø socialiniø ir politiniø procesø kontrole bei viskà apimanèia socialine inþinerija.

Marxas atskleidþia turėjas puikià prieþastá atkreipti dėmesá á tai, kad socializmo teorija iš utopijos virsta mokslu. Scientizmo, pozityvistinio tikëjimo mokslo ir technologijos visagalybe, milenarizmo, mesianistinio tikëjimo iðrinktosios klasės istorinës misijos atlikimu, eschatologinës pasaulio vizijos bei apokaliptinës istorijos filosofijos sulydymas marksizmà

¹ Daugiau apie šià problemà þr. [3: 40–43].

atvėrė daugybei tarpusavyje konfliktuojanėiø interpretacijø. Patekæs á kategorijà teorijø, kurioms būdingas mokslinis, technologinis ar religinis pasaulio racionalizavimas, ir, tuo paėiu, atsiþadėjæs modernaus pasaulio, kurio atþala neabejotinai pats buvo, pagrindø, marksizmas uþsitikrino vietà istorijoje kaip, ko gero, mæslingiausias ir ambicingiausias modernaus pasaulio fenomenas.

Akivaizdu, jog marksizmas pradėtas traktuoti kaip ideokratija ne tik dėl savo religinio pobūdþio ar galutinio tikslo neatpaþstamai pakeisti pasaulá, bet ir dėl nuoþmios opozicijos pilietinei visuomenei. Savo pozicijà Marxas iðdėstė taip: „Pilietinė visuomenė atstovauja iki ðiol buvusio, senojo materializmo pozicijai; naujojo materializmo pozicijà atspindi þmonio visuomenė arba, kitaip ávardijant, socialinė þmonija“ [7: 145]. Pilietinė visuomenė Marxui yra viso labo tik ekonominiu pagrindu susiformavusi visuomenė. Todėl nenuostabu, kad jis neþauėia jai jokio pieteto; lygiai taip pat nerimtai Marxas traktuoja asmens laisvė bei þmogaus teises.

Marksizmas uþgimė kaip teisiojø bendruomenės ðventraðtis ir kaip kertinis principas, skatinæs globalios tikėþimo pilieėiø bendruomenės kūrimàsì. Todėl, norėdami apibūdinti marksizmà, be didelio dvejoniø galime saugiai vartoti terminà *Umma*, kuriuo nuskomas mėginimas ákurti globalinà, eksteritorinà ir transnacionalinà vienetà, karingà ideologijos sergėtojų bendruomenà, iðtikimà ðventajam tikslui radikaliai pertvarkyti pasaulá

Marxo panieka pilietinei visuomenei yra tokia pat pritrenkianti kaip ir pasidygėþimas þmogaus teisėmis. Pozityviosios laisvės, arba *laisvės kam*, terminas, o ne negatyviosios laisvės, kitaip *laisvės nuo*, sàvoka ne tik skatino Marxà atmesti klasikine tapusià Johno Locke'o laisvės, kaip laisvės nuo apribojimø, sampratà, bet ir ágalino já atsisakyti individualizmo. Tikrai neátikėtina, jog tokio lygio mastytojui nepavyko suvokti individualizmo iðtakø ir suteikti teisingumui moralines implikacijas. Būtø sudėtinga ðià nesėkmè apibūdinti kitaip nei kaip neiðvengiamà ir logiðkà Marxo pateiktos ekonominės istorijos interpretacijos rezultatà, turint omeny jos redukcionizmà bei determinizmà. Marxo manymu, pilietinė visuomenė, kaip laisvø ir autonomiðkø individø visuma, nepajėgi perþengti gryo egoizmo ir savanaudiðkumo, būdingo individams, kuriuos jis apibūdina kaip savarankiðkas monadas. Èia jau patekome á situacijà be iðeities. Buvo pasiekta riba, kuri, kartà nubrėþta, marksizmà ir liberalizmà atskyrė negráþtamai.

Dėl fundamentaliai holistinio poþiūrio á visuomenà ir radikaliø anti-individualistinės nuostatos tiek metodologine, tiek ideologine prasme marksizmas tapo tiesiog nesuderinamas su þmogaus teisio samprata. Pirma, marksizmas atmetė prigimtiniø teisio teorijà, kurios iðtakas aptinkame europietiðkajai kul-

tūrai būdinguose stoikø bei judaizmo ir krikðeionybės ðaltiniuose [6: 214], kuriuos galime pavadinti moderniosios þmogaus teisio sampratos pirmtakais.

Leszekas Koþakowski mums primena, jog nėra jokio esminio skirtumo tarp paskelbimo teisės gyventi ir paaiðkinimo, kad prigimtinė teisė draudþia þudyti. Þmogaus teisio koncepcijos buvo nuodugnai aptartos Apðvietos epochoje kaip conceptuali opozicija krikðeionybei; nepaisant to, pati þmogaus asmenybės unikalaus galiojimo ir autonomijos idėja siekia religines, o gal tiesiog paprasėiausiai krikðeioniðkas individualizmo iðtakas.

Antra, Marxo panieka „negatyviai burþuazine laisvei“, ėjusi iðvien su grieþtu þmogaus teisio, moderniojo individualizmo ir etinio universalizmo pasmerkimu kaip gynos, kapitalizmo veidà dangstanėios, kaukės, neleidþia abejoti fundamentaliu Marxo priediðkumu bei panieka þmogaus teisėms. Aptarinedamas prigimtiniø teisio teorijos ir marksizmo nesuderinamumà, Koþakowski raðo:

„Tai, kas sutrukdė prigimtiniø teisio teorijà inkorporuoti á marksistinà doktrinà, neglūdėþo metafiziname [prigimtiniø teisio] teorijos pobūdyje. To, kas padarė marksizmà nesuderinamu su þmogaus teisio principu, negalima pavadinti antimetafizine marksizmo dvasia. Nesuderinamumas veikiau slypėþo fundamentaliai holistiniame marksizmo poþiūryje á þmogiðkàjà gyvenimà, tikėþime, jog paþangà galima iðmatuoti tik þmogui būdingu gebėþimu tuo pat metu kontroliuoti prigimtines ir socialines gyvenimo sàlygas, o tai reiðkia, kad individo vertė priklauso ne nuo jo asmeninio gyvenimo, bet nuo buvimo kolektyvinės „visumos“ dalimi. Darant prielaidà, jog smurtas yra paþangos pribuvėþa, natūralu tikėtis, jog galutinis þmonijos iðsivadavimas turėtø slypėti prievartiniame individualybės pavertimo inertiðku Valstybės árankiu veiksmu, kuriuo ið asmens atimamas jo individualumas bei jo, kaip aktyvaus subjekto, statusas. Ið esmės būtent tai ir stengiasi padaryti visi politiniai reþimai, savo legitimacijà grindþiantys marksistine ideologija; jie *ið principo*... yra nepajėgūs pripaþinti þmogaus teisio idėþos, kadangi þmogaus teisio pripaþinimas visiðkai sugriautø jø pagrindus“ [6: 214].

Marksizmas nepaliko vietos istorijoje veikianėios laisvos valios idėþai. Taip pat jis atmetė individualià laisvè ir individualaus proto bei sàþinės pirmumo anoniminio kolektyviðkumo atþvilgiu principà kaip „burþuazinius prietarus“, jau nekalbant apie þmogiðkosios asmenybės autonomijà *per se*, kuriai Marxas neþautė nė menkiausias pagarbos. Ið dalies Marxas nepaliko vietos ir paėiai þmogaus egzistencijai, lengva ranka þmogaus buvimà bei realø þmogaus pasaulá sakralizuodamas tam, kad galėtø ðlovinti hipostazuotas, istorijos procese nepriklausomai veikianėias socioekonominės jėgas.

Tai darydamas Marxas tiesiog depersonalizavo žmogaus egzistenciją, paversdamas ją ārankiu viskā persmelkianēios idējos, ākūnytos deterministiniame istorijoje veikianēio jėgō projekte. Pinoma, tai āvyko neatsitiktinai. Marxas nepajėgē ir nenorējo individualiā laisvā ir žmogaus teisės ātraukti ā savo hibridinā doktrinā, „deterministinā prietaringumā su utopinēmis fantazijomis sulydžiusiā ā neatskiriamā visumā“ [6: 209].

Atimdamas iđ žmogaus egzistencijos individualō matmenā, Marxas tapo priklausomas nuo tariamai mokslinō ir istoriškai objektyviō savo doktrinos pagrindō. Kadangi buržuazinē pilietinē visuomenē tėra mechaninē visuma savipakankamō, savanaudiškō ir atskirō individō – prielaida, iđuodanti giliai moralizuojantā marksizmo doktrinos pobūdā, kad ir kaip ji bepasirodytō, – tik komunizmas galētō sugrāpinti žmogiškosios asmenybės autentiškumā ir integralumā. Be to, komunizmas galētō atstatyti autentiškus ir organiškus individuo ir bendruomenės rydius, kuriuos iđkreipē kapitalizmas kartu su jo veidmainiškā „negatyvia laisve“. Kadangi vyraujanēios klasės/buržuazijos idējos ir vertybės tampa vyraujanēiomis konkreēios visuomenės ar epochos idėjomis ir vertybėmis, dalykas, kuriam sāmoningas marksistas turētō atsispirti, – tai rimtas žmogaus teisio teorijos traktavimas.

Marksistō *Umma*, arba transnacionalinē tikratiškio bendruomenē, gali kovoti prieš neteisybā iđvien su buržuaziniais liberalais tol, kol kovojama prieš bendrā prieidā, pavyzdžiui, tironijā; tai yra veikiau taktikos, o ne principo reikalas. Pasikliaudami politine konsteliacija, marksistai gali pasiekti kompromisā ir su liberalais ginti tai, kā jie mano esant bendru tikslu, tokiu kaip teisingumas, lygybē ar kita nepajudinama žmogaus teisē.

Tāēiau realiai tokia kova prasminga tik tol, kol ji vyksta kapitalizmo ir buržuazinės pilietinės visuomenės konstrukcijos viduje. Tuomet, kai komunizmas atgaivins individualumā ir bendruomeniškumā, nepalikdamas nė menkiausios erdvės socialiniam konfliktui, žmogaus teisės nustos būti problema. Todēl istorinis konfliktas tarp individuo ir visuomenės bus iđsprastas – privaēios nuosavybės ir ekonominio iđuodojimo panaikinimas nepaliks nė menkiausio pagrindo naujam tokio konflikto atsiradimui. Naujai susiformavusi harmoningō individō bendruomenē galō gale pakeis pilietinā visuomenā.

Marxas pranaidavo tai, kā mes galētume pavadinti *Umma*’os triumfu āveikus pilietinā visuomenā. Tuo pat metu jis kategoriškai atmetē tā modernios būklės aspektā, kurā Gellneris apibūdino kaip žmogaus moduliškumā. Iđ dalies, marksizmas reprezentuoja maiidtā prieš žmogaus moduliškumā, kaip lemiamā naujos žmogiškosios būklės aspektā, padiktuotā industrializacijos logikos. Marxas iđu tiesō permatē in-

dustrinio ir standartizuoto pasaulio esmā geriau nei bet kas kitas. Jis jautē epochos nustatytas proto ribas, kurios sālygojo ne tik mokslinā bei technologinā paāangā, bet ir daugybės anoniminiō visuomenio susikūrimā. Ātampā, atsiradusiā tarp ideokratinės teisiojō bendruomenės idējos ir pilietinės visuomenės idējos, atskleidžia ne tik keletas priēdtingō bei tarpusavy konfliktuojanēio marksizmo pozicijō, bet ir jo dvilypumas bei priēdtingumas.

Siekis iđureikdi savosios teorijos mokslinā objektyvumā nuvedē Marxā taip toli, jog jis manē, kad žmogaus asocijavimosi galios yra ne kas kita kaip istorijos procese susiformavusios, puikiai priderinamos ir reguliuojamos struktūros. Tuo pasakyta, jog Marxas, nors ir keista, buvo priklausomas nuo tō paēio žmogaus moduliškumo galiō, kurias jis apskritai atmetē kaip negatyvios buržuazinės laisvės rezultatā bei pavieniō individō susvetimējimo ir egoizmo apraidkā. Kaip kitaip mes galētume paaiškinti Marxo tikējimā tuo, jog pagrindinē politinē partija su savo programa sugebēs mobilizuoti mases. Jei tik dios masēs nebuvo prisidengusios proletariato vardu – kuris tokia gryna forma, kokia jā apibūdino Marxas, buvo neāivaizduojamas net tomis dienomis, – tuomet kykla klausimas, kaip buvo āmanoma sutelkti daugiau pasekējō iđu tokio plataus kairiosios pakraipos politinio organizacijō ir judējimō spektro? Žmogaus moduliškumo idēja, kadaise Marxo iđuvesta pro duris, atrodo, surado keliā sugrāpti per langā.

Marksizmui nepavyko ne todēl, kad jis ketino sukurti alternatyvō modernybės projektā, kuris galētō suardyti industrinio pasaulio vientisumā. Marksizmui nepavyko dēl jo dvilypumo ir neiđušprendiamō priēdtingumō, slypinēio jo socialinēje ir moralės filosofijoje, istorijos filosofijoje, politinēje programoje bei jo simbolinēje organizacijoje. Tai, kas iđu pirmo žvilgsnio atrodo kaip vienalytis puikiai suderintō ir nepriēdtingō idėjō korpusas, geriau āšipiūrējus pasirodo esās monistinis dogmatiškai suformuluotō, tarpusavyje konfliktuojanēio elementō rinkinys.

Siekdamas radikaliō sakralumo sekuliarizacijos, o gal net ir paāalinimo, sykiu sakralizuodamas pasaulietiškumā, marksizmas ārodē negalās sukurti nei *Umma*’os, nei pilietinės visuomenės. Kartu marksizmas pademonstravo savo nepajėgumā organizuoti industrinā visuomenā ir pateikti tinkamā socialinės bei moralinės tvarkos projektā. Pvelgdami retrospektyviai, galime daryti iđuvadā, jog marksizmo teorija ir praktika, taikant tiek *Umma*’os, tiek pilietinės visuomenės kriterijus, patyrē visiškā pralaimējimā. Kaip paskutinā, bet ne mažiausios svarbos dalykā reikia pasakyti, kad marksistinē doktrina grieptai atmetē individō ir paēios moderniosios visuomenės, kaip visumos, spontaniškumā, lankstumā bei saviaktyvujanēias galias, tuo norēdama ārodyti, jog žmogaus būklē kapitalistinēje visuomenēje yra paveikta klai-

dingos sąmonės, o kartu ir neautentiška. Nepaisant to, nė viena doktrina niekada tokiu mastu nepaveikė ir nesąlygojo masiø smegenø plovimo ar „naujos þmogaus egzistencijos“ fabrikavimo, koku tai darė marksizmas.

MARKSIZMO SIMBOLINĖ ORGANIZACIJA: NUO INTEGRALIAUS RELIATYVIZMO IKI ISTORINIO DOGMATIZMO

Maxo Weberio atlikta marksizmo/komunizmo ir protestantizmo lyginamoji analizė, priminta bei naujai interpretuota Ernesto Gellnerio ir Vytauto Kavolio, aiðkiausiai atskleidþia komunizmà kaip nepavykusà civilizacijos formavimo judėjimà. Kavolis Sovietø Sąjungà, kaip þlugusà modernizacijos projektà, o patà komunizmà – kaip alternatyvià bei konkuruojanèià civilizacijà, apibūdina ðitaip:

„Sovietø Sąjunga septyniadesimt metø stengėsi sukurti naujà civilizacijà, jos branduoliu siūlydama sekuliarià „religija aukðèiau kultūros“ paradigmos versijà. Lyginant su ðiuolaikinėmis civilizacijomis, ðiø pastangø rezultatas buvo panaðiausias à islamiðkojo pasaulio modelà, iðskyrus tai, jog (1) *sekuliari* religija visos likusios kultūros atþvilgiu uþėmė iðskirtinà padėtà ir (2) skirtingai nei islamiðkose ðalyse, ði sekuliari religija nebuvo giliai àsitvirtinusi „masiø“ ar „intelektualinio elito“ paþiuose. Dėl ðiø prieþasèiø ji liko dirbtiniu dariniu, uþuot tapusi „nuoðirdþia civilizacija“, be jokios prievartos panaudojimo galinèia patraukti bei iðlaikyti pasekėjus; nepavykusi pastanga Vakarø paribio regione tapti alternatyva civilizacijai... Ðis modelis jau þlugo. Taèiau ar Rytø Europa pajudės link moderniojø Vakarø, kur ontologinè hierarchijà septyniolikto amþiaus pradþioje kaip integraliausias bûdas pakeitė polimorfiniis politinis-moralinis-estetinis polilogas? O gal Rytø Europa liks kultûriðkai savitas regionas, hegemonijà ágijæs pasitelkdamas kitokià, galbût labiau „tradicionalistinè“ ontologinè hierarchijà?“ [5: 153–154].

Ið tiesø marksizmas ilgà laikà funkcionavo kaip organizuota religija ir, ko gero, galingiausia bei sparèiausiai auganti religija pasaulyje. Jis turi savo ortodoksijà ir heterodoksijà, inkvizitorius ir eretikus, doktrinos pasekėjus ir disidentus, simbolinà branduolà ir nuolankias, nors kartais nepritarianèias bei nenusþejamas periferijas. Pakanka prisiminti Sovietø ortodoksus marksistus-leninistus ir palyginti juos su tokiomis marksizmo revizionistais kaip György Lukácsas Vengrijoje arba Praxis grupė buvusioje Jugoslavijoje. Ið esmės buvusioje Sovietø Sąjungoje marksizmas buvo neatpaþastamai iðkraipytas, o tai Vakarø marksistams davė puikià dingstà nuoþmiai kritikuoti sovietinè marksizmo versijà. Prisiminkime Theodorà

Adorno, Herbertà Marcusà, Maxà Horkheimerà, Erichà Frommà, Jürgenà Habermasà ir kitus Frankfurto mokyklos kritinès teorijos ðalininkus.

Tai liudija, jog marksizmas, kadaise pakirstas heterodoksijos bei erezijø, sulaukė tokio pat likimo kaip visos didþiosios monoteistinės religijos. Bûdas, kurà pasitelkæ nepritariantys marksistai maiðtavo prieš Centrà bei jo ortodoksijà, tik labai menkai tebuvo, jei apskritai buvo, susijæs su metodu, taikytu teorinèms interpretacijoms, ginèijantis dėl kertiniø intersubjektyvios teorijos problemø. Taèiau nesutarimø objektas buvo tik tikėjimo dalykai su visomis ið to plaukianèiomis implikacijomis politinèms ir moralinèms à konfliktus átrauktø pasekėjø pozicijoms. Politinis kontekstas visuomet turėjo lemtingà átakà marksizmo pozicijai. Liberalinèje demokratinèje aplinkoje marksizmas linkæs tapti kritine socialine teorija, analizuojanèia savo visuomenès ar epochos politinà bei moralinà jautrumà ir grieþtai kritikuojanèia ásteigusias praktikas, taip pat vyraujanèius teorinius, politinius ar ideologinius diskursus. Nepaisant to, tironijose marksizmas tampa tiesiog brutaliø destruktijos árankiu arba ciniðku teroro bei persekiojimø pateisinimu.

Kaip graikø jûrø dievas Protėjas, kuris panorėjæs galėjo keisti savo pavidalà, taip marksizmas savo ruoþtu galėjo tiesiog tvirtinti esæs revoliucingas persilauþimas þmonijos dedamø pastangø padaryti pasaulà humaniðkesniu procese. Vakarø marksistai tvirtina stalinizmà buvus komunizmo parodija, kuri inspiravo siaubingus marksizmo iðkraipymus. Sovietø komunistai ortodoksai, kita vertus, tikėjo, jog Vakarø marksizmas buvo asimiliuotas ir integruotas à „sistemà“, t. y. kapitalizmà bei burþuazinè kultûrà. Todėl kyla klausimas, kuri marksizmo pozicija yra tikroji? Ir jei tokios esama, kodėl ilgainiui atsirado tiek daug ðios doktrinos iðkraipymø?

Marksizmo bėda tai, kad jis pritaikomas daugybei interpretacijø, o kiekviena jø tvirtina turinti teisà pretenduoti à galutinè tiesà. Bûtent dėl integralaus reliatyvizmo – bruoþo, kuris yra esmiðkai bûdingas ðiai doktrinai ir kuris, kaip pastebi Aronas, visiðkai logiðkai linksta à dogmatizmà – marksizmo simbolinè organizacija neturi vertybiø ir idėjø branduolio. Tai, kà þmonės, nieko bendra neturėjæ su marksizmo teorija ir praktika, apibūdina kaip solidþià, gerai pagrãstà bei nuoseklià teorijà, ið tiesø yra prisitaikanti ir prieðtaringa doktrina.

Kilæs ið Vakarø didþiøjø ekonominiø ir politiniø diskusijø, paveiktas iðkilio aðtuonioliktojo bei devynioliktojo amþiaus ekonomistø ir politinès filosofijos atstovø (tokiø kaip Davidas Ricardo ir Adamas Smithas), marksizmas visuomet orientavosi à Vakarø pasaulà, jo ekonominà politinà ir intelektualinà vystymàsi. Todėl tikrai stebina faktas, jog ði atvirai provokarietiðkai bei europocentriðkai orientuota doktrina,

stiprinta devynioliktojo amžiaus teorinio darbo ir socialinio pokyčio, buvo taip vėlai institucionalizuota, o kad tai ávyko nevakarietiškose áalyse, gali būti paaiškinta tik išskirtinio bei reliatyvistinio marksizmo pobūdžio.

Amorfiškas ir nenuoseklus marksizmo idėjinis korpusas – dauguma idėjų, išskirtos bei patalpintos á tinkamą, t. y. devynioliktojo amžiaus, kuriam jos iš tikrųjų ir priklauso, kontekstą, tampa vertingos – nuoseklumo bei tikėtinumo ágauna tik tapdamos ideologija, arba minties ir veiksmo sistema. Taip atsitinka tik promarksistiškai orientuotose áalyse, nes Vakaruose marksizmas funkcionuoja veikiau kaip nepritarianėioji jėga, kaip tikrovės neigimo forma, o ne kaip monistinė ir viską apimanti ideologija.

Marksizmo dvilypumas glūdi tame, kad jo simbolinė organizacija yra dvisluoksnė ir netolygi. Pirmoji dalis yra interpretuojanti ir kritinė: geriausiai áia dalá reprezentuoja *Kapitalas* ir *Vokiečių ideologija*. Jokia filosofinė, sociologinė ar ekonominė teorija niekada geriau už marksizmą neatskleidė devynioliktojo amžiaus Vakarų pasaulio prieštaravimų bei dramų. Joks socialinei analizei skirtas veikalas, kada nors kritikavęs faktinę suvokimo sandarą ar sociopolitiną paþangos ir didþio paþadø amžiaus konsteliaciją, nebuvo átikinamesnis bei aistringesnis už *Ekonominius ir filosofinius rankraščius*.

Viskas, ko reikia puikiam gilios socialinės analizės atlikimui bei pastabios socialinės filosofijos išdėstymui, yra marksizme – dramatiška átampa tarp *yra* ir *privalo būti*, subtili faktø bei vertybiø kombinacija, intelektualinė aistra, sąmojis, ironija, ryðkus individualus stilius ir retas analitinis áþvalgumas. Tačiau perėjus prie antrosios, pranaðaujanėios, marksizmo dalies, kuri paprastai apibūdinama mokslinio socializmo teorijos terminu, tarsi apima jausmas, jog ji reikalauja ryþtingos politinės programos ir veiklos tik tam, kad palaikytø ir sugebëtø išlaikyti teorijos nuoseklumą. Kaip þinoma, áitoks radikalus ir išskirtinai ideologinis savæs, kaip legitimaus marksizmo ápėdinio, pateikimas atsirado Rusijoje, áalyje, kuri niekada nefigūravo Marxo sudarytame sáraðe áaliø, galinėiø pretenduoti būti atrinktomis pradėti didingiausiá pasaulio istorijoje pokytá.

Tuo pat metu marksizmo dvilypumas ir dviprasmiškumas slypi jo esminėje pozicijoje moderniojo pasaulio atþvilgiu. Pats Marxas nebuvo aklas ir kurėias doktrinierius, nepajėgæs ávertinti didþioþ moderniosios industrinės visuomenės laimėjimų bei laisviø. Nebuvo jis ir fanatiškas burþuazijos bei kapitalizmo nekontėjas, kaip kad já linkæ apibūdinti kai kurie arðiu antimarksizmu ir antikomunizmu persiėmæ neiðmanėliai. Iš tikrųjų savájá ekonominæ ir politinæ teorijá Marxas sukūrė Vakarø pasauliui. Já kur kas labiau þavėþo modernusis pasaulis, taip pat gerokai didesnæ pagarbá jis jautė Apðvietos epochos palikimui.

Kaip minėta, turime daugybæ priepasėiø manyti Marxá buvus vėlyvu ir keistu Apðvietos epochos pasikartojimu, išskyrus vienintelæ ėia padarytá išlygá – Marxas siekė ásprauti vidinæ Apðvietos epochos logiká á jos ribas. Galima teigti, jog marksizmas davė pradþiá radikaliausiai moderniosios mokslinės bei technologinės pasaulėþiūros versijai, kuriá Marxas perkėlė á socialinius mokslus.

Vadinasi, marksizmui yra būdinga kraðtutinė scientizmo forma, t. y. iš gamtos mokslø pasiskolintø metodø ir prieigø taikymas socialiniams ir humanitariškiams mokslams. Pati vidinė marksizmo logika pasiūlė radikaliausiá modernizacijos versijá. Pasaulio racionalizavimo idėja, ágyvendinama pasitelkiant mokslá bei technologijas, kaip priemonės visiðkam þmogioðkojo likimo ir kartu gamtos uþvaldymui, ėjo išvien su pasidýgėjimu neiðkia ir ore pakibusia humanistika.

Tá paėiá modernybei esmingai būdingá logiká, skatinusiá þmones skirti faktus/tiesá ir vertybes, mokslá ir religijá, tradicijá ir inovacijá, kvalifikuotá analizæ/profesinæ veiklá ir intymumą, protá ir jausmus, individualumą ir bendruomeniðkumą, Marxas pritaikė scientizmui ir apskritai visam savo modernizacijos projektui. Marxas neabejotinai tikėþo sukūræs alternatyviá modernizacijos versijá. Neturime nė menkiausios priešasties abejoti jo nuoðirdþiu rūpesėiu suskaidytos asmenybės atkūrimu ar sujungimu to, ká modernybė perskyrė.

Táėiau tragiškas marksizmo paradoksas slypi tame, jog Marxas, besistengdamas áveikti modernybės ribotumus bei spragas, áspraudė vidinæ modernizacijos logiká á pavojingas, jei ne prapūtingas, ribas, o jo pateikta alternatyvi programa, besidangstanti moksliniu objektyvumu, išsidavė turinti keletá akivaizdþiai pasenusiø, holistiniø siekiø bei kitokiø utopiniø niuansø. Būtent dėl to, jog jo projektas nuo pat pradþio buvo pasmerktas þlugti, Marxui nepavyko ágyvendinti alternatyvios modernizacijos programos. Jam nepavyko sukurti alternatyvaus socialinės ir moralinės tvarkos plano, nepaisant giliai áþvelgtø modernybės dramø ir geriau nei kieno kito suvoktø industrinio pasaulio socialiniø problemø. Ðiuo poþiūriu labai jau diskutuotinas lieka klausimas, ar marksizmas baigė kurti tai, ká Gellneris mano esant bet kokios visuomenės ðerdimi – vertybiø rinkiná, kuris nurodo þmonėms keliá, pateikia jiems tinkamá socialinės ir moralinės tvarkos projektá.

Marxas buvo tvirtai ásitikinæs, jog nė viena atsilikusi ar nevakarietiška visuomenė – kuriá jis, vartodamas savájá terminologijá, apibūdina kaip atstovaujanėiá áziná gamybos būdá bei nieko bendra neturinėiá su laisvės ir demokratijos tradicijomis – niekada nepajėgs sukurti iš tikrųjų teisingá ir beklasæ visuomenæ. Būtø bent jau nedovanotinai naivu pristatyti Marxá svajojus pateikti savájá doktriná Rytø ar atsilikusioms áalims tam, kad ant Vakarø pasaulio griuvėsiø susikurtø

nauja civilizacija. Gerai þinoma, pavyzdþiui, jog Marxas ganėtinai skeptiškai vertino Rusiją ir jos galimybes pasinaudoti revoliucingąja doktrina.

Jo poþiūriu, Rusija, Kinija ir Indija vienodai patenka á tą paėią azijinio gamybos būdo kategoriją kaip nerodanėios nė menkiausio individualizmo, lygybės ir laisvės pasireiðkimo. Pasak Marxo, ðios ðalys, dar ilgà laikà būdamos nepajėgios sukurti kapitalistiniø struktūrø, niekada iki ðiol nepaþengė toliau feodalizmo pradþios. Marxo idėja paveldėjimo to, kà jis apibūdino kaip socioekonominės farmacijos, susidariusias istoriškai susiformavusios gamybos būdø pagrindu, nepalieka erdvės tokiems svarstymams, kaip nepagrąstai revoliucingas Rusijos vaidmuo metant idėukà tiek Vakarø ðaliø kapitalizmui, tiek apskritai visam moderniajam pasauliui. Hegelio idėja, jog vergø visuomenėje, t. y. rytietiðko despotizmo persmelktoje tironiðkoje visuomenėje, tik vienintelis despotas gali būti laisvas, Marxas atkartojø aistringai gindamas Vakarø ekonominio ir pilietinio vystymosi logikà.

Taėiau kàþkas Marxo socialinėje filosofijoje vis dėlto kelia nerimà. Idėja, jog socialinė revoliucija nuvers kapitalizmà, o visà esamà Vakarø pasaulà pakeis naujai atsiradęs, idė tiesø reiðkia ne kà kità kaip kvietimà sunaikinti istoriškai susiklosėusią socialinà bei moralinà tvarkà. Marxas rado beveik tobulà tokio judesio pateisinimà, savjà socialiniø pokyėiø vizijà grąsdamas Hegelio paslėptos istorijos logikos idėja.

Þvelgiant idėio taðko, Marxo pozicija puikiai dera prie sparnuotos Hegelio frazės, pasak kurios, *pasaulio istorija yra pasaulio teismas*. Tokiu atveju istorijos triada, arba nekintantys istorijos dėsniai, pateisintø bet kokà – mokliðkai pagrąstà ir objektyvø – veiksmà, nukreiptà prieš ásitvirtinusias struktūras. Galiausiai ar ir pati istorija nėra nuolatinis judėjimas didesnės laisvės ir teisingumo link? Ar joje neglūdi tam tikra paslėpta logika, nepasiekiamama mąstantiems vien savosios klasės privilegijø, politinės partijos ryðiø, galios, prestiþo ir siaurø interesø sàvokomis?

Èia idėkyla tokie klausimai: kas verėia marksistus manyti, kad tiesa yra jø pusėje? Kur glūdi ðaknys jø atkaklumo ir ásitikinimo savo teisumu, sukėlusios tokius praþūtingus marksistinio socialinio eksperimento padarinius? Ir kodėl mes neturėtume atsipvelgti á kitas teorijas? Atsakymas turėtø būti tas, kad mes neturėtume rimtai traktuoti kitø teorijø, kadangi jos funkcionuoja tiktai kaip dalis antstato ir negali artikuliuoti bei suvokti, jog yra priklausomos nuo bazės.

Filosofija, kaip ir religija, moralė, menas bei kitos socialinės sàmonės formos, priklauso antstatui, kurio vienintelis *raison d'Être* yra pateisinti egzistuojanėias bazės formas, t. y. socioekonominà formacijà, jos gamybos būdà ir galios bei turto paskirstymo

formas. Tuo pasakyta, jog klasinėje visuomenėje filosofija yra tiesiog ideologijos dalis, o ideologija tokioje visuomenėje yra *camera obscura* pagal apibrėþimà. Todėl bet koks mėginimas reikėti abstraktaus universalizmo ar universalaus þmoniðkumo pozicijà yra idėo principo klaidingas. Idė tiesø tai yra konkretus klasinis interesas, esminė varomoji jėga, stovinti up ðio mėginimo ir besimaskuojanti universalizmu.

Ideologija, traktuojama kaip aukėtytyn kojomis apverstas pasaulis arba klaidinga, melaginga sàmonė, gali idėnykti tik sukūrus komunizmà – beklasės visuomenės socialinà ir moralinà tvarkà. Pradėdamas Istorijà, komunizmas suardys buvusià bazės ir antstato sàveikos logikà, galø gale pavers jà nebereikalingà. Todėl beklasėje visuomenėje ideologija tampa idė tiesø mokslinė bei objektyvi. Akivaizdu, jog marksizmas pavertė save ne ðio pasaulio reiðkiniu. Upuot juo buvęs, marksizmas priklauso ateisianėiam pasauliui, prasidėisianėiai Istorijai, kitapasaulinei tiesai, kuriai tiesiog nepinomos iki tol egzistavusios skurdþios, save pateisinanėios, ðiapasauliðkos sàmoningumo formos.

Tad marksizmas atstovauja kraðtutiniam epistemologiniam, moraliniam ir vertybiniam reliatyvizmui. Dar gerokai prieš kultūrinio reliatyvizmo, kaip darbinės metodologinės kultūrinio antropologø hipotezės, atsiradimà marksizmas buvo pirmoji moderni teorija, neigusi þmogaus teisio universalumà. Marxas tai darė būdamas tvirtai ásitikinęs, kad tikrovėje nėra tokio dalyko kaip þmogaus prigimtis ir kad tai buvo paprasėiausiai klaidingos sàmonės apraiðka, veidmainiðkas abstraktaus humanizmo nepasitenkinimas, pats tapęs ideologizuotos sàmonės bei burþuazinės moralės auka. Tuo Marxas nepaprastai artimas postmodernizmui.

Jei integralus reliatyvizmas ir fundamentalus prieðiðkumas „didþiajai teorijai“, pastiprintas antimetafizinio ar antiesencialistinio ákarðėio, gali būti apibūdintas kaip postmodernizmo ðerdis, tuomet Marxas idė tiesø buvo tos, pasakytume, maþø maþiausiai nepaprastai problemiškos ir prieðtaringos moderniosios sàmonės trajektorijos pradininkas. Ðiuo poþiūriu Vakarø Europos ir Ðiaurės Amerikos postmodernistø bei dekonstrukcionistø pozicijà, teigianėią, jog pati þmogaus teisio idėja yra „nesàmonė ant kojukø“, kadangi neegzistuoja universali þmogaus prigimtis, būtina tokiø teisio ávirtinimui, visiðkai patvirtino Rytø Azijos autokratai bei karingieji islamistai, 1948 metais Visuotinėje þmogaus teisio deklaracijoje árašytus moralinius tvirtinimus demaskavę kaip „vakarietiðko imperializmo“ pavyzdþius. Juos galima pavadinti teisėtais Marxo ápėdiniais.

Integralusis marksizmo reliatyvizmas atsirado ne kaip opozicija metafizikai ar klasikiniam vokieėiø idealizmui, bet kaip moralinis ir istorinis determinizmas apskritai. Tokiu atveju nenuostabu, jog Aronas

apibūdina integralaus reliatyvizmo ir istorinio dogmatizmo sąveiką kaip logišką bei būtina marksistinės doktrinos vidinės dinamikos dalį¹. Jei tvirtiname visas idėjas bei vertybes esant paprasčiausiai užmaskuotomis galios apraiškomis, spaudos arankiais ar imperializmo kaukėmis, tai anksčiau ar vėliau apsisistos ties ideokratija kaip išeitimi iš susiklosčiusios situacijos.

Akivaizdu, jog visiškai idėjų, principų bei vertybių patikimumo neigimas neduoda daugiau ar mažiau tvirtą pagrindą nuoseklios teorijos sukūrimui. Jei taip, tuomet dogmatizmas atsiranda kaip tam tikra *deus ex machina* forma, kaip lemtingas judesys link tikrumo, kad ir koks nepasiekiamas ar efemeriškas jis būtų. Perėjimas nuo integralaus reliatyvizmo prie istorinio dogmatizmo išgelbėjo tariamą marksizmo patikimumą.

Monistinė ir doktrininė marksizmo esmė istorinio dogmatizmo reikalavo kaip vienintelės idėties iš Marxo doktrinos sukurtą ydingą ratą. Pasak jo, visose visuomenėse egzistuoja valdančioji ir valdomoji klasė, viešpatuojančioji ir pavaldžioji, arba išnaudojančioji ir išnaudojamoji, klasė. Visose visuomenėse valstybė pasitelkiama, idant padėtų valdančiajai klasei išnaudoti valdomąją. Jei taip, tuomet valstybė paprasčiausiai tapo spaudos arankiu. Galiausiai, visose visuomenėse, vartojant Marxo sąvokas, tokios socialinio sąmoningumo formos, kaip religija, filosofija, menas bei moralė, visuomet funkcionuoja kaip ideologija arba klaidinga sąmonė, primetanti vyraujančios klasės vyraujančias idėjas likusiai visuomenės daliai, klaidingai pateikianti perdėm klasinius interesus kaip universalius ir tuo patiesinanti išnaudojimą.

Jei visoms visuomenėms pritaikomas šis modelis, slenkama integralaus reliatyvizmo link. Tąpa neišduku, kodėl kurios nors vienos valdymo formos turėtume norėti labiau nei bet kurios kitos. Ėia praverėia Marxo pasitelkiama *deus ex machina* idėja, atskleidžianti pamatinę tiesą: valstybė yra istorinis (terminas, Marxo interpretaciniame kontekste prilygstantis laikinam) fenomenas. Klasinėje, susiskaldžiusioje visuomenėje valstybė atlieka vaidmeną galios, atsisinančios išnaudojimą ir susvetimėjimą. Tai liaujasi tik sukūrus beklasę visuomenę, kurioje konfliktai nebekyla.

Kodėl turėtume tikėti, jog tai yra esminga? Atsakymas paprastas – nes kapitalizmo plūgimas, tiek kaip produktyviausio gamybos būdo, tiek kaip istoriškai aukščiausios klasinės, susiskaldžiusios visuomenės išsivystymo formos, yra istorijos dėsnis. Marxo požiūriu, tai būtų kažkas labai panašaus į vertybiškai laisvą sprendimą, jei vartojame Marxo Weberio terminą. Kapitalizmas turi būti suvokiamas istoriškai. Jis turi būti interpretuojamas bei su juo turi būti

kovojama jo paties rėmuose, t. y. demokratinėje aplinkoje, įleidžiant pagal paties kapitalizmo taisykles bei panaudojant jo paties demokratinės institucijas. Kai kapitalizmas, produkuodamas neišsprendžiamus ekonominius prieštaravimus, politines atampas, socialinius neramumus ir revoliuciną padėtį, išsisems, perėjimas prie proletariato diktatūros bus dramatiškesnis už visus iki šiol buvusius reiškinius. Mes daugiau nebemastysime kapitalizmo, negatyviosios laisvės, pilietinės visuomenės ar žmogaus teisės sąvokomis, kadangi socialinė tikrovė neatpažįstamai pasikeitė, nutiesdama kelią harmoningai bendruomenei bei sutaikydama individą ir bendruomenę. Komunizmas, kaip nauja socialumo era, žymi naujos žmogijos egzistencijos triumfą.

Jei nepabrėžime šios samprotavimų sekos, visas marksistinės doktrinos projektas sugrius kaip kortų namelis. Istorinis dogmatizmas pasirodo Marxo panaudotas kaip vienintelė idėties iš jo doktrinos integralaus reliatyvizmo. Dar daugiau, jis praverė kaip vienintelis marksizmą vienijantis principas, galintis palaikyti jo vientisumą ir neprieštaringumą. Kitaip nebūtų žinanoma paaiškinti, kodėl komunizmo, kaip vertybių ir idėjų rinkinio – kuriuo implicitiškai buvo tikėtasi tapti, nepaisant Marxo nenoro pripažinti jo teorijai būdingos moralistinės prieigos, – turėtume pageidauti labiau nei kitų vertybių ir idėjų sistemų.

Jei komunistinė formacija nekuria istoriškai unikalios tinkamos socialinės bei moralinės tvarkos plano, tuomet kas paskatino numatyti individo ir bendruomenės susitaikymą ar simfoninę vienybę ir naujos – organišką ir harmoningą – industrinės bendruomenės vidinį solidarumą? Jei vertybės, idėjos ir filosofinės teorijos tėra klaidinga sąmonė ir ideologija *camera obscura* prasme, koks yra marksizmo kaip teorijos statusas? Jeigu visos teorijos yra tik antstato bandymas pateisinti bazės *status quo*, tai kodėl teoriją, susiformavusią kapitalizmo bei buržuazinės visuomenės gelmėse, turėtume manyti esant vienintele mokslinė istorijos ir socialinio vystymosi teorija? Jei, kaip kad moko marksizmas, būtis apsprendžia sąmonę, o socialinė tikrovė apsprendžia teoriją, tai kaip teorija gali šitokiu mastu numatyti žmonių ateitį? Kaip galėtume patikrinti spėjimą teorijos mokslinumą, objektyvumą ir revoliucingumą, jei ji atsisako užimti vietą kitų teorijų ir apskritai intersubjektyvumo kontekste? Kuo remdamiesi galime patvirtinti jos teisėtumą, jei žaunus naujasis pasaulis ką tik susiformavo? Ar marksizmas toks solipsistiškas, jog aiškiai neigia socialinę tikrovę?

Tikrai ne. Marksizmo nukreiptumas į ateitį dabarties sąskaita neturėtų mūsų klaidinti. Marxas nebuvo toks naivus, kad atvirai ložtų mesianistine korta, siūsdamas industriniam pasauliui žinią apie neišvengiamą šio pasaulio galą/istorijos pradį. Atsakymas pakankamai paprastas. Idant liktų patenkintas ir pa-

¹ Daugiau apie šią problemą žr. [5: 21–22].

syviai lauktø istorijos dësnio ásigaliojimo, Marxas turėjo pasiūlyti dar vienà, paskutinà dalykà.

Nëra prasmës teoriškai ginti marksizmà nuo jo kritikø atakø. Tik politiniai veiksmai/revoliuciniai pokyèiai galëtø árodyti jo teorijos teisingumà. Reikalavime ið pagrindø pertvarkyti pasaulà glūdi marksizmo siūlomosis alternatyvos galia. Tiesa yra praktika, o ne teorija. Be to, ne rutiniška, o revoliucinga praktika, t. y. socialinë revoliucija, turinti árodyti marksistinės doktrinos teisingumà. Marxui visiškai aišku, jog klausimas, ar objektyvi tiesa gali pateisinti þmogaus mąstymà, yra ne teorinis, bet praktinis klausimas.

Daugiausia pasako jo tvirtas ásitikinimas, kad þmogaus egzistencija privalo árodyti tiesà, t. y. tikrovà, galià, jo ar jos mąstymo ðiapasauliškumà, praktikoje. Galiausiai, mes neturëtume turėti iliuzijø dël Marxo nepagrãsto tvirtinimo, esà jo socialiniø ir politiniø pokyèiø samprata yra neðališka ar ideologiškai bei politiškai neutrali, vadinasi – moksliai pagrãsta ir objektyvi. Jo istorinis determinizmas toli graþu negali būti suprantamas kaip pasyvus ir saviimi patenkintas pokyèiø dinamikos ar istorijos dësnio ásigaliojimo stebëjimas. Kintanèio aplinkybiø ir þmogiðkojo aktyvumo (arba savæs keitimo) sutapimas gali būti racionaliai suprastas tik kaip revoliucinga praktika.

Marksizmas, puikiai ákūnydamas valios metafizikà, tiesà sutapatina su sàmoningu pasaulio pertvarkymu. Valia tiesai sutampa su valia kaitai. Tai turbūt galima ágyvendinti tik pasitelkus valià galià. Istorinio ir moralinio determinizmo logika, kulminacijà pasiekusi Marxo slinktyje nuo integralaus reliatyvizmo link istorinio dogmatizmo, neiðvengiamai skatino teorijos ágyvendinimà kaip vienintelà jos verifikavimo būdà. Bûtent todël marksizmas-leninizmas, nepaisant paties marksizmo supaprastinimo, galiausiai yra vienintelè nuosekli marksistinės doktrinos interpretacija, supratusi tinkamai apsirūpinti politiniemis priemonėmis ir institucijomis. Marksizmas-leninizmas buvo vulgarus ir primityvus kalbant apie niuansus, taèiau savo esme – neátikëtinai teisingas bei áþvalgus.

Tie, kurie vis dar yra linkæ manyti, kad tikrasis marksizmas, arba marksistinis projektas, palaikë ir iki ðiol tebeplaikø pilietines laisves, þmogaus teises ir demokratijà, o sovietinis komunizmas, maoizmas, Raudonøjø Khmerø ideologija ar bet kuri kita ideologija ir reþimas, kuris, legitimuodamas save, rëmësi marksizmu, buvo marksizmo parodijos bei brutaliai iðkraipë jo demokratinë idëjà, arba apgaudinëja save, arba yra nepagydomai naivūs.

Dar daugiau, kadangi proletariato diktatūra liko neaiðki marksizmo sàvoka ir kadangi Marxui, uþuot buvus abstrakèio teorijø kūrëju, nepavyko nusakyti, kaip sunaikinti burþuazinà pasaulà, daug vietos buvo palikta áaudrintai vaizduotei ir eksperimentavimui.

Naujieji sielos inþinieriai – tikratikiai ir jø siaubingi pasekëjai, ciniðki neomakiavelininkai – nedvejojami naudojo marksizmo dviprasmiðkumus, pritaikydami juos savo þiaurioms politiniems programoms bei manipuliuodami socialine vizija. Kai kurie jø puikiai suprato marksizmo dviprasmiðkumus, lygiai taip pat kaip ir jo giliai átvirtintà polinkà sakralizuoti socio-ekonominë sferà bei ágyvendinti tai pasitelkiant politines kovas; kiti tai intuityviai jautë. Todël marksizmas tapo doktrina, beveik tobulai tinkanèia bet kokios rūðies ideologiniam fanatizmui, socialinei inþinerijai, tironijai ir imperializmui pateisinti.

Marksizmui esmingai būdingas integralusis reliatyvizmas ypaè akivaizdus poþiūryje á kovà uþ pilietines laisves ir þmogaus teises. Struktūroje, kurioje marksizmas suvokia esàs ið esmës svetimas ir prieðiškas jos tikslams bei politinei programai, o ne socialistiniuose despotiniuose reþimuose, jis veikia kaip iðlaisvinantis ir net radikaliai liberalus sàjūdis. Pakankamai paradoksalu, jog beveik tà patà pasakytume ir apie liberalià demokratinë aplinkà, kurià marksistai linkæ apibūdinti kaip ydingà ir netobulà dël jos nuoseklios ar net kraðtutinës demokratijos.

Kai marksizmas siekia ágyvendinti savo paties sukurtà socialinës ir moralinës tvarkos planà, jis parodo, jog pilietinës laisvës bei þmogaus teisës daugiau nebëra problema. Kodël? Kadangi kova uþ pilietines laisves ir þmogaus teises yra þenkli dalis politinës kovos, vykstanèios negatyviø burþuazinø laisviø, savanaudiðko individualizmo, susvetimëjimo, priespaudos bei iðnaudojimo pasaulyje.

Be to, ði kova yra lemiamà tiek, kiek liberali burþuazinë demokratija iðsilaikø. Galiausiai, marksizmas yra ta pati liberali demokratija, generuojanti tokias problemas, kaip pilietinës laisvës ir þmogaus teisës. Kadangi komunizmas panaikina susvetimëjimà bei socialinius konfliktus sukelianèià ekonominë struktūrà, ir kadangi ðis dramatiðkas socialinis bei ekonominis pokytis baigiasi fundamentalia sàmoningumo transformacija, apimanèia visas þmogaus poreikiø bei savæs suvokimo struktūras, minëtosiø problemos tampa nebesvarbios.

Tai galëtø labiau atverti klausimà, kodël Vakarø marksistai ar kairiojo sparno radikaliai naudoja dvigubus standartus – dvi viena su kita nesusijusias vertybiø ir idëjø sistemas. Marksistai loðia savo korta atsilygdamai á tai, ar teisës bei þmogaus teisio þaþeidimai daromi demokratiniëse, ar komunistiniëse ðalyse/tironijose. Tai paaiðkina ir Vakarø marksistø bei kitø doktrinieriðkai nusiteikusio intelektualø nenorà pripaþinti þmonijai padarytus þiaurumus bei nusikaltimus paèios „paþangiausios“ pasaulyje partijos, pasisavinusios ir monopolizavusios paèià paþangos idëjà, jau nekalbant apie jø nenorà pripaþinti ciniðkà komunizmo prigimtà. „Todël marksistai elgiasi nuosekliai, kuomet kovoja uþ pilietines laisves ir þmogaus teises des-

potiðkose nesocialistiniø reþimø ðalyse, o po to, norëdami uþgrobti valdþià, nieko nelaukdami suardo ðias laisves bei teises. Pasak marksistinio socializmo, tokios teisës yra akivaizdþiai nereikðmingos naujoje bekonfliktëje, vieningoje visuomenëje. Trockis aiðkiaiai iðdëstë, jog demokratiniai reþimai ir proletariato diktatūra turi bûti vertinami pagal jø paëiø principus; kadangi pastaroji tiesiog nepripaþsta „formaliø“ demokratijos taisykliø, ji negali bûti apkaltinta jø paþeidimu; jei, kita vertus, burþuazinë tvarka nesilaiko jø taisykliø – ji gali bûti teisëtai apkaltinta. Ðis poþiûris yra daugiau nei ciniðkas, jei marksistai prieš nesocialistinius despotiðkus reþimus kovoja uþ þmogaus teisiø iðsaugojimà net neapsimesdami, jog tai yra principinis dalykas, ar kad jie buvo moraliðkai pasipiktinæ, o vëliau, paëmæ valdþià, nesuteikia jokiø garantijø ðiø teisiø iðsaugojimui. (Kai yra iðpraðomi, jie paprastai vël naudoja visus tris triukus.)“ [6: 208–209].

Dumont'as atkreipë dëmesà jog egzistuoja marksizmo simbolinës organizacijos ir nacionalsocializmo nepaprastas panaðumas. Rasistinë naciø doktrina remiasi idëja, kad amþina bei kompromisø nepripaþstanti rasiø kova baigsis tobulos berasës visuomenës sukûrimu, lygiai kaip klasiø kova marksizme numato tobulos beklasës visuomenës susikûrimà. Komunizmo mistiðkumas yra nepaprastai panaðus á naciø ideologijos bei judëjimo mistiðkumà ir letalinà simbolizmà. Komunistø partija yra kolektyvinis kankinys ir didvyris-mirtininkas, pasiruodæs þûti dël bendro tikslo – istorinio viedþpataujanëios klasës triumfo ir teisiøjø iðvadavimo ið karingø bei grobuoniðkø klasiø priespaudos. Naciai, neigiami komunistø antrininkai, pasiryþæ mirti dël rasinio grynumo ir galutinio vyrujanëios rasës triumfo, vykdydami miðriø bei þemesniø rasiø apgyvendinto pasaulio „iðlaisvinimo“ misijà.

Dumont'as parodo, kaip grafo Josepho-Arthuro de Gobineau rasizmas, plëtojamas jo *Essai sur l'inégalité des races humaines*, Hitlerio dëka ið pesimistinės filosofijos istorijos perdaromas á tikrai optimistinæ politinæ doktrinà, nors tai ir nepakeitë pagrindinio rasizmo bruoþo – determinizmo [2: 150–151]. Dumont'o lyginimo komentaras yra iðties áspûdingas, nes rasistinë doktrina, nuo Gobineau iki Houstono Stuardo Chamberlaine'o, iðkyla kaip simbolinis neapykantos projektas ir kaip deterministinės sąmonës forma. Tos paëios deterministinės sąmonës, kuri pasiekë apogëjø marksistø, bolðevikø ir nacionalsocialistø judëjimuose.

Kad ir koks nemalonus ðis palyginimas gali bûti kairiojo sparno teoretikams bei ideologams, atkakliai tebetëigiantiems moralinà marksizmo pranaðumà prieš tokius neapykantos projektus, kaip rasizmas ir nacionalsocializmas, faktas lieka faktu – marksizmas neigë þmogaus individualumo ir individualios lais-

vës, kaip vertybës, pagrindus. Ðiuo poþiûriu marksizmas yra nè kiek ne geresnis uþ minëtuosius moralinio ir istorinio determinizmo atstovus.

Dar svarbiau yra tai, jog Marxo, regis, bûta pirmojo socialinio mastytojo, sukûrusio teorijà, kaip sunaikinti savo paties visuomenæ. Tuo pat metu jo teorija tampa simboliniu neapykantos Vakarø pasauliui projektu: marksizmas sukuria pasipiktinimo ir neapykantos modernybei ideologinius rëmus bei ðios neapykantos teorinà pateisinimà. Pagaliau, marksizmas, atrodo, turëjo galutinai ásvyrauti visuomenëse, kuriose liberalizmas arba neturëjo giliø tradicijø, arba jo daigai ten buvo silpni ir þiauriai nuslopinti. Tai turëtø nors kiek paaiðkinti, kodël ir kaip ilgai niekuo ávyko marksizmo ir kito simbolinio neapykantos moderniajam Vakarø pasauliui projekto – rusiðkosios idëjos – susijungimas.

Gauta
2004 06 11

Literatūra

1. Aron R. *The Century of Total War*. Boston, MA: Beacon Press, 1959.
2. Dumont L. *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective*. London & Chicago Press, Ill.: University of Chicago Press, 1986.
3. Gellner E. *Plough, Sword and Book: The Structure of Human History*. London & Chicago, IL: University of Chicago Press, 1990.
4. Gellner E. *Conditions of Liberty: Civil Society and its Rivals*. London: Penguin Books, 1996.
5. Kavolis V. *Civilization Analysis as a Sociology of Culture*. Lewiston, N. Y.: The Edwin Mellen Press, 1995.
6. Koþakowski L. *Modernity on Endless Trial*. London & Chicago, IL: University of Chicago Press, 1997.
7. Marx K. "Theses on Feuerbach" [1886], in Robert C. Tucker, ed., *The Marx-Engels Reader*. New York: Norton, 2nd ed., 1978.

Leonidas Donskis

ALTERNATIVE MODERNITY? MARXISM, MODERN IDEOCRACY AND THE SECULAR CHURCH

S u m m a r y

Marxism has its roots in religion. Having originated as the climax of the justice-and-equality-for-all route to modernity, it skillfully adapted to the frame of mind and basic needs of the changing world. In fact, the origins of Marxism lie in the Enlightenment idea of ideology as a science of ideas capable of changing the world around us, rather than becoming merely one more interpretation of that world. Prometheanism and belief in progress intrinsic in Marxism renders this doctrine a legitimate heir to both the Renaissance and the Enlightenment. The modern political and moral sensibilities to which Marxism appeals would suggest classical Liberalism and Marxism to have been friends, if not brothers in arms. The trouble

with Marxism is that it lends itself to many interpretations, each of them claiming to have access to the ultimate truth. Because of its integral relativism – a trait which is inherent in this doctrine and which quite logically tends to transform itself into dogmatism – Marxism has no value-and-idea center in its symbolic organization. What people who are out of touch with the theory and practice of Marxism describe as a solid, well-substantiated and consistent theory is in fact an adjustable and highly ambivalent doctrine. Derived from the great Western economic and political debates and influenced by the eminent economists and political thinkers of the eighteenth and nineteenth centuries, Marxism has always been oriented to the West, its economic, political and intellectual developments. The astonishing fact that this overtly

West-oriented and Eurocentric doctrine nourished by theoretical thought and social change of the nineteenth century became institutionalized in backward and non-Western countries can only be explained by the relativistic and exclusive character of Marxism. An amorphous and incoherent body of ideas – many of which, taken separately and properly contextualized, *i. e.* placed in the nineteenth century where they truly belong, are brilliant, – Marxism acquires coherence and plausibility only by becoming an ideology, or a thought-and-action system. It became one in Marxist countries, while functioning in the West as a dissenting force and as a form of nay-say rather than as a monistic and all-encompassing ideology.

Key words: ideocracy, dogmatism, relativism, social critic, ideology, utopy, moral imagination